



## Uygarlık Kavramının İnşası ve Osmanlı-Türkiye Aydınının Gündemine Girişi<sup>a</sup>

### Yazar(lar) / Author(s)

Dr. Gökhan Topluk   
Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi İdari  
Bilimler Fakültesi, Siyaset bilimi ve kamu  
Yönetimi Bölümü, Muş-Türkiye.

e-posta: [gokhan-topluk@hotmail.com](mailto:gokhan-topluk@hotmail.com).

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Prof. Dr. Hakkı Büyükbaş 

Kayseri Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari  
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu  
Yönetimi Bölümü, Kayseri-Türkiye.

e-posta: [hakkiybuyukbas@erciyes.edu.tr](mailto:hakkiybuyukbas@erciyes.edu.tr).

### Makale Bilgileri/Article Information

Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article

Geliş tarihi-Date of submission: 30. 01. 2024

Kabul tarihi-Date of acceptance: 19. 09. 2024

Yayım tarihi-Date of publication: 30. 11. 2024

### Hakemlik-Review

Hakem sayısı-Reviewers: İki Dış Hakem-Two  
External

Değerlendirme-Rewiev: Çift Taraflı Kör

Hakemlik-Double-blind

### Etik/Ethics

Etik beyan- Ethical statement: Bu çalışmanın  
hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks

Yapıldı-İntihal.net-Yes-İntihal.net

Etik bildirim- Complaints

[ictimaiyatdergi@gmail.com](mailto:ictimaiyatdergi@gmail.com)

### Çıkar çatışması-Conflict of interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The Author(s) declare(s) that there is no  
conflict of interest

### Finansman-Grant Support

Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek  
alınmamıştır.

No funds, grants, or other support was  
received.

### Lisans- License

CC BY-NC 4.0

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>

### Atıf- Citation (APA)

Topluk, G.-Büyükbaş, H. (2024). Uygarlık kavramının inşası ve Osmanlı-Türkiye aydınının gündemine girişi. *İçtimaiyat*, 8(2), ss. 450-465.

DOI: <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1428411>

### Öz

Bu çalışma, uygarlık/medeniyet kavramının inşa sürecine odaklanmakta; uygarlık nosyonu üzerinden bir kelimenin (word) kavrama (concept) dönüşme sürecini göstermeyi amaçlamaktadır. Uygarlık kavramının Doğu-Batı güç dengesi bağlamında tarihin belirli bir anında sorunsallaştırılma biçimine, hangi acil ihtiyaçlar doğrultusunda seferber edildiğine dikkat çekilmektedir. Uygarlık kavramının sabit ve verili bir anlama sahip olmaktan çok tarihsel-toplumsal süreçlerin neticesinde inşai ve kurgusal olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı'nın Batı karşısında kaybettiği mevziler neticesinde yaşadığı gerilimi anlamının yollarından birisi de uygarlık/medeniyet kavramının nasıl sorunsallaştırıldığını göstermektir. Bu sayede kavramın tarihçesine ışık tutulup gelişimine dair bir başlangıç noktası tespit edilebilir. Batı Uygarlığı, kavramı kendi egemenliğinin bir unsuru olarak inşa ederken, Osmanlı-Türkiye aydını onu daha ziyade maddi unsurları açısından dikkate almış, kendi manevi üstünlüğü ile birleştirerek Batı'ya karşı bir silaha çevirmeyi gaye edinmiştir. Sonuçta İslamcı aydınların vardıkları yer İslam medeniyeti kavramıdır. İslam medeniyeti, Batı uygarlığı karşısında bir tür nefs-i müdafaa hareketi olarak tanımlanabilecek İslamcı muhayyilenin kendini ifade etme biçimlerinden biri olarak ele alınabilir.

**Anahtar Kelimeler:** Uygarlık, Doğu-Batı, Osmanlı, İslamcılar, İslamcılık

## The Construction of the Concept of Civilization And its Entry into The Agenda of the Ottoman-Turkish Intellectuals

### Abstract

This study focuses on the construction process of the concept of civilization; it aims to show the process of a word turning into a concept through the notion of civilization. Attention is drawn to the way the concept of civilization was problematized at a certain moment in history in the context of the balance of power between the East and the West, and to the urgent needs in line with which it was mobilized. It is attempted to show that the concept of civilization is constructed and fictional as a result of historical-social processes rather than having a fixed and given meaning. One of the ways to understand the tension experienced by the Ottomans as a result of the positions they lost against the West is to show how the concept of civilization was problematized. In this way, it is possible to shed light on the history of the concept and to determine a starting point for its development. While Western Civilization constructed the concept as an element of its own sovereignty, the Ottoman-Turkish intellectuals considered it more in terms of its material elements and aimed to turn it into a weapon against the West by combining it with their own spiritual superiority. As a result, the place that the Islamist intellectuals reached was the concept of Islamic civilization. Islamic civilization can be considered as one of the forms of expression of the Islamist imagination, which can be defined as a kind of self-defense movement against Western civilization.

**Keywords:** Civilization, East-West, Ottoman, Islamists, Islamism

<sup>a</sup> Bu çalışma Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Hakkı Büyükbaş danışmanlığında hazırlanan "Türkiye'de İslamcılarının Modern Batı Uygarlığı Tasavvuru" isimli doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

## 1. Giriş

Türk düşünce tarihinde uygarlık/medeniyet kavramına ilişkin kuramsal ve kavramsal tartışmalar iki asra yakın bir geçmişe sahiptir. Bununla birlikte, tarihsel süreçte farklı bağlamlarla ele alınan medeniyet konseptine ilişkin tartışmalar güncelliğini sürdürmektedir. Bilhassa Samuel P. Huntington'un Medeniyetler Çatışması adlı eseri ile bu tartışmalar yeni boyutlar kazanmış; uygarlık kavramı sosyal bilimlerin analiz ünitesi olarak önem kazanmıştır.

21. yüzyıl ile birlikte yeni uygarlık havzalarında baş gösteren geleneğe/tarihe/kutsala yönelimdeki ivmelenme uygarlık kavramını aktüel olarak da önemli hale getirmiştir. Kendi kültürel ve tarihi miraslarını güncel kılarak yerli-mahalli değerlerini evrensel tekliflere dönüştürmek isteyen kadim Asya uygarlıkları kendi tarihi-kültürel müktesebatlarını uygarlık konsepti etrafında toplamışlardır. Bu açıdan Hindistan'da geleneğin artan gücü, Çin Komünist Partisi'nin Konfüçyus'u sahiplenmesi ve Rusya'nın tekrar Ortodoksluğu kendi kimlik ve kişiliğinin bir parçası haline getirme çabası dikkat çekicidir. Türkiye'de de özellikle İslamcı aydınların İslam medeniyetinin imkanlarını yeni bir gözle yokladıkları görülmektedir. Jeopolitik eksenin Batı'dan Doğu'ya, başka bir ifade ile Atlantik'ten Pasifiğe kayması Türkiye'yi de yeni bir jeostratejik cazibe haline getirmektedir. Balkanlar'dan Afrika'ya kadar uzanan dış politik gündemin güçlü bir entelektüel zemine oturması gerektiği söylenebilir. Türkiye'nin modern Batı uygarlığının açmazlarına karşı sunacağı öneriler onu bölge ve dünya kamuoyu gözünde daha da dikkat çekici hale getirebilir. Bunun için uygarlık ve İslam medeniyeti odaklı bir düşünce ufğunun, Batı uygarlığı ile farklarını temayüz ettirme arayışında olduğu söylenebilir.

Uygarlık kavramının anlamı üzerine düşünmeden evvel köklerine ilişkin bir yolculuğa çıkmak anlamlı olacaktır. Bunun için kavramın lügat anlamından daha geniş bir perspektife ihtiyaç vardır. Kavramın (civilisaton) tarihin belirli bir anında belirli bir ihtiyaca cevap verme arayışı içinde nasıl birdenbire belirdiğini ve devam eden süreçte hangi değerlerle iç içe geçerek yeni anlamlar kazandığını görmek ilginç olacaktır. Batı'nın kendi üstünlüğünü vurgulamak ve Batı dışı toplumlarla farkını ortaya koymak için başvurduğu/ürettiği ilerleme (progress) gibi kavramların uygarlık ile nasıl bütünleşik hale geldiğine bakılmalıdır.

Osmanlı'nın Batı karşısında kaybettiği mevziler neticesinde yaşadığı gerilimi anlamının yollarından birisi uygarlık/medeniyet kavramının nasıl sorunsallaştırıldığı ile irtibatlıdır. Osmanlı-Türkiye aydınının uygarlık kavramına neden ihtiyaç duyduğu, özellikle dönemin İslamcı aydınlarının onu hangi açılardan kritik ettikleri önemlidir. Bu sayede kavramın tarihçesine ışık tutulup gelişimine dair bir başlangıç noktası tespit edilebilir.

Bu çalışmanın amacı; kavramın sadece lügat karşılığını vermek değil, onu Doğu-Batı karşılaşmasında bir enstrümental olarak işlevselleştiren zihniyete dikkat çekmektir.

Çalışma kapsam olarak Batı açısından uzun bir süreci ele almayı denerken, Osmanlı-Türkiye aydını açısından başlangıç dönemine odaklanmaktadır.

Bu çalışmada farklı araştırma tasarımları arasından açıklayıcı tasarım tercih edilmiştir. Açıklayıcı tasarım "tasvirde ziyade yorumlamayı da içermesi" (Punch, 2016, s. 16) sebebiyle tercih edilmiştir.

Bir araştırma yaparken nicel ya da nitel yöntem kullanmak mümkündür. Bazı araştırmacılara göre aradaki ayrım son derece basittir: nicel yöntemde sayısal veriler kullanılırken, nitel yöntemde sayısal ölçümler araştırmadaki ana veriler değildir (Bryman, 2012). Bu çalışma

araştırma yöntemi açısından nitel bir araştırma olarak tanımlanabilir. Veri toplama yöntemi olarak doküman-belge inceleme yöntemi tercih edilmiştir. Doküman inceleme yöntemi, araştırmanın veri setini oluşturan birincil veya ikincil kaynakların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilir (Bowen, 2009, s. 27).

Veri analiz yöntemi olarak ise hem içerik analizi hem de süreç analizi kullanılmıştır. “Verilerin nesnel, doğrulanabilir ve ölçülebilir açıklamasını” (Fiske, 1996: 176) ifade eden içerik analizi betimleme yapabilmek, süreç analizi ise olguların süreç içerisinde nasıl dönüştüklerini gösterebilmek için tercih edilmiştir

Çalışmada, öncelikle kavramın “semantik yapısı” üzerine bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır. Kosselleck’in kavram (concept) üzerine değerlendirmeleri Foucault’un dispoitif konsepti ile birlikte ele alınarak uygarlığın semantik geçişlerine ve anlam çoğulluğuna bakılacaktır. Uygarlığın bir kavram olarak Batı’da nasıl doğup da yerleştiğine ve Osmanlı-Türkiye aydınının gündemine hangi koşullarda girdiğine yer verilecektir.

## **2. Kelimenin (word) Kavram’a (concept) dönüşmesi: Semantik Kayma ve Anlam çoğulluğu**

Çalışma başlığını teşkil eden uygarlığa geçmeden önce soyut bir ifade olarak “kavramın” bizatihi kendisi hakkında, Reinhart Kosselleck’e (2020) yaslanarak bir takım çıkarımlara varmak yerinde olacaktır. Kosselleck’te kavramla (concept) kelime (word) arasında önemli bir fark söz konusudur. Kavram bir kelimeye bağlı olsa da ondan daha fazlasını ifade eder. Yalın biçimiyle bir kelimenin kavrama dönüşebilmesi için birden fazla anlamı içermesi gerekir. Bir kavram sadece dar anlamda tanımlanmış bir dilsel ifadeden (linguistic expression) ziyade epistemik alana (epistemic sphere) aittir. “Kavramın” tarihsel olarak geçirdiği dönüşümler ve sergilediği anlam çeşitliliği onu “kelimeden” ayırmaktadır. Burada önemli olan şey kavramın ifade ettiği anlamsal değişimlerin (semantic change) sosyal değişimlerin (social change) ayrılmaz parçası olmalarıdır.

Kosselleck (2020) “tarihe” bakışın farklı çağlarda nasıl değişkenlik gösterdiğini örnek verir. Yunanlılar tarihi “döngüsel” (cyclical) bir olay olarak ele alırken, Hıristiyanlar İsa’nın ikinci gelişini ve nihai yargıyı tarihin telos’u olarak görmüşlerdir. Modernite ile birlikte “modern insan” ise, tarihi bir dizi yeni ve tekil olayın ortaya çıkışı şeklinde yorumlaya başlamıştır. Kosselleck kavramlardaki semantik kaymalar ile tarihsel-toplumsal değişimler arasındaki illiyete dikkat çeker. Kavramlara dinamizm ve elastikiyet kazandıran şey siyasal-toplumsal gereksinimlerdir. Bu sebeple kavrama içkin olan “anlam” verili değil kuruldur. Her yeni koşulda yeniden üretilir; hatta icat edilir. Foucault’cu (2022) anlamda “dispoitif” kavramı tam da bunu ifade etmektedir: kavramlar, tarihsel bir anda “acil bir ihtiyaca” cevap vermektedir. Dispoitif; bir kavramın “hakikatine” dair metafizik bir sabite/göstergeden ziyade onun iktidar mahfilleri tarafından hangi acil ihtiyaçlar doğrultusunda kurgulandığına ilişkindir.

Tarihin belirli bir anında belirli bir yerde (18. Yüzyıl Fransa’sında) ortaya çıkan ve bir “kelimden” çıkarak bir “kavrama” dönüşen “civilisation” kavramı hangi “acil ihtiyaca” cevap vermek için icat edilmiştir? Bununla birlikte, civilisation’a Türkçe bir karşılık bulma girişimi neden 19. Yüzyılda Sadık Rifat Paşa’yı beklemiştir? Ya da “Batı” (the west) kelimesi coğrafik bir yönü ifade ederken neden belirli bir uygarlık havzasına işaret edecek kavramsal forma bürünmüştür. Bu ve benzeri sorular çoğaltılabilir. Bunların kısaca ve özetle geçirdikleri evreleri izlemenin; 21. Asırda İslamcılarının medeniyet ve Batı kavramlarını nasıl algıladıklarını ortaya koyarken faydası olacaktır.

Bu vesileyle mezkur kavramlara tarihsel bir perspektif, kavramsal bir arkeoloji sunmak konumuz açısından faydalı olacaktır.

Civilisation gibi-“isation” sonekiyle üretilmiş olan isim formunda yeni kelime terkiplerinin kullanım sıklığı 18.yüzyıl öncesinde kayda değer bir yekun tutmamaktaydı. Fransız devrimine kadar bu türden (fertilisation, organisation, temporisation gibi birkaç istisna dışında) kelimelere pek rastlanmıyordu. Civilisation nosyonunun geç döneme rastlaması; toplum ve insana dair geleneksel anlayışın çözülmesiyle ilişkiliydi. İnsanın evrensel ve tedrici gelişiminin keşfedildiği iddia ediliyordu. Civilite kelimesinin hali hazırdaki statik yapısı yeni toplumların gelişmiş ahvalinin yönelimini ve sürekliliğini göstermeye kifayet etmiyordu. İnsanlığın eğitimle kat ettiği mesafe sonucunda edinmiş olduğu bütün yeni kazanımları tazammun edecek daha dinamik bir kavrama ihtiyaç vardı. Civilisation bu ihtiyaca cevap verebilirdi (Benveniste, 1973, s. 292).

Kavramın soy kütüğü ve “hangi anda” “hangi acil ihtiyaçlara” cevap verdiği sorusu etrafında düşünüldüğünde, medeniyet kavramının Osmanlı entelijansiyası beyinde ortaya çıktığı yıllar da dikkat çekiciydi. Sadık Rifat Paşa'nın medeniyet kavramını icadı, “...et” son ekiyle biten yeni kavramların da üretildiği yıllara rastlıyordu. Örneğin “hürriyet” kavramı bunların en meşhurlarındandı. Kelime 1840'larda tek tük kullanılsa da 1850'lerden sonra yaygın hale gelebilmişti. (Baykara, 2007, s. 55). Hürriyet, medeniyet gibi “et” son ekiyle biten yeni terkipler Batı uygarlığı karşısında var olma savaşı veren bir toplumun entelektüel dağarcığındaki semantik kaymalara mı işaret etmekteydi?

### 3. Uygarlık/medeniyet kavramının Batı'daki Serencamı

Batı uygarlık havzasını ortak bir entelektüel zeminde toplayan bir düzine kavramdan söz etmek mümkündür. Medeniyet kavramı işte bu müşterek mefhumların başında gelmektedir. (Benveniste 1971, s. 289). Tıpkı The West (Modern Batı) gibi Civilisation (uygarlık) kavramı da tarihseldir. Kavramın semantik olarak ortaya çıkışı tarihin belirli bir anına rastlar. Bu açıdan doğup geliştiği coğrafyanın izlerini ve etkilerini taşır. Civilisation kavramı Avrupa'nın kendini yeniden tanımlama ihtiyaçlarına, kolektif kimlik arayışlarına verilen cevaplardan biri olarak ele alınabilir. Uygarlık kavramının, The West (Batı) kavramından yaklaşık yarım asır kadar önce belirmesi ve sonrasında bu kavramla neredeyse müteradif hale gelmesi bu açıdan önemlidir.

Uygarlık kavramının Batı tarih sahnesinde belirmesi modern çağa rastlar (Benveniste, 1971, s. 292). Latince “civitas” kelimesinden türeyen, 13. Yüzyıla has civil (medeni) ve 14. Yüzyılda ortaya çıkan civility (medenilik) kavramları 18.yy ortalarında civilisation (medeniyet) kelimesine evrilmiştir. Civilisation kelimesinin kullanımından evvel polite (nezaket) ya da police (sivil-şehirli) kelimeleri kullanılmaktaydı. Ancak bunlar “Batının” geldiği yeni aşamada Avrupa taleplerini karşılamaktan uzaktı. Yani; dilin mevcut semantik imkanları Batının politik ihtiyaçlarını karşılamıyordu. 16. Yüzyılda fiil haliyle “civiliser” kavramı artık civilisation kavramının doğuşunu müjdeliyordu. Civilisation hem bir tür yönelimi hem de sürekliliği ifade eden dinamik bir kavram olarak icat edildi. (Benveniste, 1971, s. 292).

Kavramın ilk defa ne zaman kullanıldığı hakkında iki farklı görüşe rastlamak mümkündür. Febvre'ye (1973, s. 222); göre 1766 yılında M. Boulanger'in Antiquité Dévoilée Par Ses Usages eserinde medeniyet kavramını yabanilerin bir kereye has bir şekilde medenileşmesi şeklinde katı ve stabil olarak değil dinamik bir süreç olarak ele alıyordu. “Medeniyet bu metinde hem devingen bir oluşum vetiresini içeriyor hem de ilkel bir form olarak kodlanan yabaniliğin ileri aşaması olarak sunuluyordu”. Benveniste (1971, s. 290) ise kavramın Febvre'nin tahmin

ettiğinden yaklaşık 10 yıl kadar önce Mirabeau tarafından kullanıldığını tespit etmişti. L'Ami Des Hommes Ou Traité De La Population eserinde Mirabeau Markisu Victor de Riquetti üç yerde civilisation kelimesini kullanmıştı. Mirabeau beşyüz sayfayı aşkın olan bu eserde medeniyeti sadece üç yerde kullanmıştı. Fizyokratların önemli temsilcilerinden birisi olan Mirabeau'nun kavramı kullandığı bağlam ve tarıma yaptığı vurgu bu açıdan dikkate değerdi. Eser hem iktisadi hem ahlaki amaçlar güdüyordu. Tarım, endüstri, ticaret, para, adalet, nezaket, görgü, lüks, güzel sanatlar, savaş gibi nosyonlar “sosyal” içerikler kazandı. Kavram toplumsallaşma (sociabilite) aracı olarak ele alınıyordu. Mirabeau'nun yaklaşımı demode olsa da ve de medeniyet kavramına yüklenmek istenen tüm veçheleri içermese de, yaptığı şey epistemolojik bir katkıydı. Batı'ya kendi yeni pozisyonunu ben-merkezci olarak kuracağı son derece kullanışlı bir malzeme sunmuştu (Mazlish, 2004, s. 7). Ona göre din insanlığın ilk ve en etkili terbiye-fren mekanizmasıydı. Kardeşliği sağlayan temel çimento olarak din kalplerimizi yumuşatan şeydi (Starobinski, 1993, s. 2). Mirabeau; uygarlık kavramını, “Work and Money” başlıklı bölümde lüks ve açgözlülüğün karşıtı olarak ele aldı. Lüks ve israftaki artış beraberinde yoksulluk ve nüfusta erozyonu getireceği için insanları bu tarz kötü şeylerden alıkoyacak en önemli “fren” din olacaktı (Mazlish, 2004, s. 6). Toplumsal evrimin teolojik olmayan yeni bir yorumlanma biçimiydi söz konusu olan (Benveniste, 1973, s. 292).

Medenileştirme ve medeni (civiliser ve civilise) uzun süre kullanılmış olmasına rağmen, “civilisation” kavramının neden görece geç bir döneme rastladığı soru konusudur. Kavramın ilk kullanımı bugünkünden farklı bir içerik sunmaktaydı. Mahkeme içtihatlarında, “kriminal bir meselenin medeni olarak transfromasyonunu” ifade etmek için kullanılıyordu; yani adli bir göstergeydi. Ancak adli bir işlevsellik içerisinde anlamlandırılması çok da uzun sürmedi. Kavram bugün kullandığımız anlama yakın bir çerçeveye bürünecek evrimsel aşamalardan geçti. Medeniyetin adli bir davayı medeni bir dava haline getirme anlamında bir hukuk nosyonu olarak zaten hali hazırdaki kullanımının bu süreci ertelediğini iddia etmek pek akla yatkın görünmemektedir. Çünkü kavram bir hukuk nosyonu olarak kullanılıyor ve insan ilişkilerine teşmil edilmiyordu (Bowden, 2009, s. 28).

Civilisation kavramı bir kez kullanıldıktan sonra çok çabuk biçimde hüsnükabul gördü. Çünkü kendisinden evvel kullanılan farklı kavramları başarılı bir şekilde bir araya getiren yeni ve kapsamlı bir konsept sunuyordu. Bu yeni konsept; ekonomi, sanat, bilim, teknik, eğitim gibi alanlardaki “ileri” gelişmeleri tazammun edecek cinstendi. Bireyleri, ulusları ve insan türünü medenileştiren bir sürece referansla tanımlanıyor, bu sürecin bütün kümülatif sonuçlarına gönderme yapıyordu. Yaşam standardında gözlenen konfor artışını, mülkiyet haklarının genişleyen hukuki çerçevesini, kişisel tüketim alışkanlıklarında beliren yeni ve yaygın lüks göstergelerini, bilim ve sanattaki atılımları, ticaret ve endüstrileşmedeki gelişmeleri içerecek şekilde kullanıldı (Starobinski, 1993). Medeniyetin teolojik bağlamı ve dini muhtevası seküler aklın mütecevaz saldırıları karşısında alaşağı edildi. İlerleme mitosuna eklenen medeniyet nosyonu, barbarlık ve yabaniyet aşamalarını kat eden toplumların vardıkları ideal safha olarak yüceltildi (Mazlish, 2004, s. 8).

Sentetik ve bileşik bir konsept olarak medeniyet bireysel insan varoluşunun kendisi aracılığıyla ulaştığı medenileşme prosesini işaret ediyor; bununla birlikte bu sürecin kümülatif çıktısı olarak kodlanıyordu. Medeniyetin dinamik bir süreçteki belirli, hatta nihai bir aşamayı göstermesi açısından “ilerleme mitine” tekabül ediyordu. Doğadan kopma ve giderek ona hükmetme biçiminde tezahür eden gelişim çizgisi yabaniyet aşamasını ardında bırakarak onu arkaik hale

getiriyor, medenileşme konseptini bir “seviye sorunsalı” haline getiriyordu. Bununla birlikte ileri bir ayırım tartışması söz konusu edildi. Medeniyet bir olgu, ideal ve değer açısından ne ifade etmekteydi? Eğer nötral ve betimsel bir medeniyet tanımından söz edilecekse farklı insan gruplarının paylaştığı niceliksel ölçüm birimleriyle test edilebilmeliydi (spesifik olarak Antik Yunan veya modern Batı medeniyeti gibi). Normatif anlamıyla medeniyet ise eksiklikten kemale, barbarlıktan medeniyete geçiş demektir (Bowden, 2009, s. 30-31).

Uygarlık kavramı Batı’da progress (ilerleme) kavramı ile ayrılmaz bir bütün teşkil etmekteydi. Hatta öyle ki ilerleme inancının uygarlık idealinin mütemmim cüzü olduğunu söylemek bile mümkündür. İlerlemeci düşünürler, ilerlemenin yönü, ona eşlik eden değişimlerin hızı ve doğası konusunda farklı görüşler ileri sürseler de, üzerinde mutabık oldukları temel bazı kaziyeler söz konusuydu. Bunları üç temel başlık altında ele almak mümkündür: 1) geleceğe yönelmiş ve belirli bir anlama sahip olan tarih anlayışı ve bunu temellendiren doğrusal (lineer) zaman kavramı 2) İnsanlık (hümanity) nosyonunun evrenselliği ve aynı yöne doğru evrim ideası 3) dünyanın değiştirilebilir (ve değiştirilmesi gerekli) bir yer olduğunu düşünen, insanı doğanın efendisi olarak konumlandıran ontolojik tasavvurdu (Benoist, 2008, s. 7-8).

Özellikle 16.yy ve sonrasında gerçekleştirilen bilim devrimi ve teknolojik atılımlar, aynı zamanda Yeni Dünyanın keşfi, Batılılarda sonsuz bir gelişim beklentisinin kapılarını aralamış, her şeyin daha da iyiye doğru gideceği konusunda iyimserlik yaratmıştı. İlerleme (progress) kavramını uzamsal değil de zamansal açıdan ilk defa kullanan Francis Bacon, insana, doğanın yasalarını bilerek onu kontrol altına alma rolü verdi. Benzer şekilde Rene Descartes, insanı doğanın sahibi ve efendisi olarak selamlarken, Galileo matematiksel bir dil içinde ele aldığı doğanın “dilsiz” ve “cansız” bir obje olduğuna inandı. Artık kozmosun “kendinde bir anlamı” yoktu; o, bilinip manipüle edilebilmek için bütün hurdalarına kadar sökülüp çıkarılan bir tür “makine” olarak telakki ediliyordu. Doğa, kendisini özneleştiren insanın mütecessis (meraklı) ve mütehakkim (baskıcı) hırslarla karşısına aldığı, üzerinde her tür işlemi test ettiği bir laboratuvar nesnesiydi. Akli sayesinde insan sadece ve sadece kendine güvenmesi gerektiğini hissediyordu (Benoist, 2008, s. 9).

Bilimsel ve teknik gelişmelerle birlikte ilerleme inancını tahkim eden bir diğer gelişme burjuvazinin belirli çıkarları temsil eden yeni bir sınıf olarak tarih sahnesindeki yerini almasıydı. Burjuvazinin mahalli krallıklar ile ulusal pazarları birleştirme tutkusu bilimdeki ilerlemelerle birlikte geleceğe yönelik naif ve iyimser beklentileri takviye etti. Burjuva için var olan “gerçek” şeyler ancak hesaplanabilir olmaları nispetinde kayda değer, ticari kıymetleri ölçüsünde muteberdi. Tüm bunları mücmel bir ifadeyle tarif eden George Sorel, ilerleme teorisini bir “burjuva doktrini” olarak görmekte haksız sayılmazdı (Benoist, 2008, s. 9).

İnsan tekinin her zaman daha fazlasını bilebileceği ve her şeyin her zaman daha iyiye doğru gideceği düşüncesi adeta ilerleme fikrinin muhkem iki kaziyesi haline gelmişti. Zamanın akışına paralel olarak, bütün kıymetleriyle birlikte her bir sonraki aşama kendisinden önceki süreçleri eskiten, ıskartaya çıkaran “ileri sıçramalardı”. Çağdaş (modern) kelimesi ileri (progress) kavramının müteradifi halini aldı. Modern olana yönelik güzellemeye geleneksel olana yönelik reddiye eşlik etmeye başladı. Gelenek (tradation) doğal olarak, aklın patikasında ayak bağı olarak görülüyordu. Mazi ile hali hazır arasındaki bütün mukayeseler ikincisinden yanaydı. Tarihin belirli bir seyir içinde belirli bir hedefe doğru ilerleyişi, içinde bulunulan anın gelecek öngörüsü açısından bir röper noktası olarak ele alınabileceği inancını doğurdu. İlerleme konsepti yenilik nosyonunu (novum) kelimenin tam karşılığıyla idolleştirdi. Bütün icatlar

(inovasyon) yeni oldukları için “a priori iyi şeyler” olarak telakki edildi (Tsanoff, 1971). Yenilik tutkusu modernitenin takıntısı, tarihin muharrik unsuruydu. Sanat ve siyasette “avangarde” (öncü) olmak başlı başına bir değer ifade ediyordu (Benoist, 2008, s. 10).

Mademki insanlığın amacı ve de tarihin “telos’u ilerlemektir, o halde bu amaca karşı olanlar insanlığın dışına yerleştirilebilir, insanlık düşmanı olarak kodlanıp yok edilebilirdi (Bodley, 2014: 13). Bilim ve teknikteki gelişmelerle el ele yürüyen iyimser-naif ilerlemeci mantık, insanlığın moral açıdan da daha iyiye gideceği zannına sebep oldu. Aydınlanmanın çocukları, insanlığın sürgit daha da “aydınlanacağına” inanmakta, aklın sürekli olarak gelişeceğini savunmakta ve böylece insanlığın ahlaken de tekamül edeceğini ummaktaydı. Bir alandaki niteliksel sıçramalar başka alanlara da teşmil edilecek, aklın rehberliğinde manevi zenginlikler serpilecek, nihayetinde insanlık madden ve manen kanatlanıp yükselecekti. Materyal ilerlemeler manevi ilerlemenin de harekete geçirici motoruydu (Nisbet, 1980, s. 5).

Zamanla ilerleme düşüncesi kritik bir soruyla karşı karşıya geldi. Bu soru, ilerlemenin muayyen nihai bir aşamasının olup olmadığı sorusuydu. Bu son, ya mutlak bir yenilik ya da orijinal ve otantik bir durumun “üst sürümü” olarak ele alındı. Hegelci sentez, Marksçı ilkel komünizmin sınıfsız toplum tarafından restorasyonu iddiası ya da çok sonraları Francis Fukuyama tarafından tarihin sonunun “ilan edilmesi” hep bu ilerlemeci tarih anlayışının tezahürleriydi (Ahsan, 2002, s. 47). Uygurluk kavramı ilerleme nosyonu ile birlikte sosyal bilimlerin mantığını da oluşturuyordu. Hem toplumun hem medeniyetin yeni yeni uç vermeye başlayan sosyal bilim mantığı bağlamında organize edildikleri görülmekteydi. Bilindiği üzere, sosyal bilim kavramı insan-bilim (history of man) matrisinden meydana geldi. “Toplum” nosyonu, dinamik bir varlık olarak tanrısal olmayan insan tarafından oluşturulmuştu. Bu dönemde Batı insanı tek toplum olmadığını diğer toplumlar arasında herhangi bir toplum olduğunu beyan etse de toplum denen şeyi dinamik ve değişken bir fenomen olarak kavradı. Bu, bir toplumun insan aklı tarafından dönüştürülebileceği inancını içeriyordu (Mazlish, 2004, s.11). İçtimai oluşumları değiştirebilme inancı sosyal bilimlerin inkişafına katkı yaptı. Arzulanan yöne doğru değişimin bilinçli ve rasyonel olarak ele alınabileceğini düşünmek sosyal bilimlerin üzerine basarak yükseleceği varlık zeminini oluşturdu.

Sosyal (social) kelimesi, Fransız Devriminin şafağında, 1789 yılında Sieyès tarafından muhtemelen ilk defa kullanıma sokuluyordu. Yeni bağlam içinde, kamu, kamusal alan, kamusal düşünce, sosyal, sosyal sözleşme, sosyallik kavramları her yeri kapladı. Medeniyet kavramına muhtevasını ve nezuher formunu kazandıran epistemolojik bağlam şekilleniyordu. Bütün çaba; geleneksel yapıların çözülmesiyle teşekkül etmeye başlayan yeni sosyal bağları tanımlamaya matuftu (Mazlish, 2004, s.12). Eski bağlar ve yapılar politik ve ekonomik değişimlerin tazyikiyle aşınıyor, insanları birbirine yapıştıran “sosyal” olgular eski kalıplarını kırarak kendilerini anlamlandırabilecek yeni bağlar kazanıyordu (Ristić & Marinković, 2016).

Bilim devrimiyle birlikte hakim hale gelen Newton’cu paradigmanın temel kaziyeleri toplum ve medeniyet kavramlarını da kendi yörüngesine oturttu. Elektrik, enerji ve manyetizma gibi gizil güçlerin tabi oldukları çekim yasası, sosyal dünyanın anlaşılması için de bir kalkış noktası oluşturdu. İnsanları ahlaki-moral dünyada bir arada tutan “sosyal çekim yasasının” ne olabileceği sorunu baş gösterdi. Böylece, yeni koşulların ve oluşumların yeni kalıplar içinde tanımlanma zorunluluğu “sosyal bilimleri” doğurdu. Medeniyet kavramının icadının bu tarihlere rastlaması tesadüf değildi (Mazlish, 2004, s. 12).

“Civilisation” kavramının tarihsel uğraklarda geçirdiği dönüşümler ve büründüğü yeni biçimler entelektüel perspektiflerin neticesiydi. Her yeni dönem yeni ihtiyaçlar doğuruyor; yeni bakış açıları tevlit ediyordu. Uygarlık kavramı, Batı uygarlığının hali pür melali ekseninde revize ediliyordu. Arnold Toynbee, İkinci Cihan Harbi sonrası konjonktürde kavramı Batı uygarlığı adına Britanya'nın endişelerini yansıtmak için kullanmıştı. Toynbee; pesimistik bir tarih anlayışı geliştiriyordu. Yaklaşımları oldukça etik ve ruhsal örüntüler içeriyordu. Batının irtifa kaybeden konumu karşısında endişeliydi. Savaş sonrası, 1945 ertesinde, bu karamsar görüş süper güçler arasındaki ilişkilerin ortasında katmerlendi. Yine de Toynbee yıkımın önüne geçebilmek adına Uluslararası sistem önerilerini sürdürüyordu. 1948'de kaleme aldığı *Uygarlık Yargılanıyor* adlı eserde, 1930'larda Avrupa'da meydana gelen felaketler gelecekte önlenecekse, uluslararası sistemin yapısında üç büyük radikal dönüşümün aciliyeti vurgusunda bulundu: 1) Uluslararası Dünya hükümet sistemi kurmak 2) kapitalizm ve komünizm arasında ahenkli ve uyumlu bir ekonomik işbirliğini teşvik etmek 3) Medeniyeti tekrar din temelli inşa etmek (Rich, 2000: 344). Toynbee, Batının seküler kültüründen yakınıyordu. Seküler kültürün Batıyı milliyetçilik “hastalığına” karşı koruyamayacak kadar zayıf bıraktığını düşündü. Soğuk savaşla birlikte, dikkati Sovyetlere yoğunlaşmıştı. Komünist meydan okuma, Batı değerlerini silmeye matuf bir teşebbüs olarak mülhaza edilmemeliydi. Bu meydan okuma, adeta Batıya kendi defolarını gösteren bir boy aynasıydı: “aslında tehdit dışardan değil kendi içimizden gelir, doğa üzerindeki teknolojik hakimiyetin artan baskısıyla da harlanır” derken bunu kastediyordu (Toynbee, 1948, s. 23). Soğuk savaşta yeni bir biçim kazanan Batı medeniyeti mantığını aşmaya yöneldi. Bir dünya devleti ve bir dünya toplumu hayal ediyordu. Bu dünya devleti Batının teknik ve etik değerlerini temsil edecekti. Batının teknolojik üstünlüğünü savunmaya devam etti. Kültürel olarak İslam, Uzakdoğu ve Hint dünyasının hiç de aşağı olmadığını düşünüyordu. Ona göre, Batının üstünlük alameti kültürel değil teknolojikti ( Rich, 2000, s. 345).

Sonraki süreçte medeniyet kavramı özelinde iki önemli tez ortaya atıldı. Huntington'un *Medeniyetler Çatışması*'ndan önce, 1963 yılında *Le Monde Actuel, Histoire et Civilisation* yayınlandı. (İngilizce ilk tercümesi 1985 yılında *A History Of Civilization* şeklindedir) Kitabın yazarı Braudel, *Annales* Fransız tarih yazımı okulunda kilit bir figürdü ve tarihsel araştırmayı ekonomik ve sosyal kaygıları da kapsayacak şekilde genişletmek istiyordu. *A Study of History*'de Toynbee'nin bu temaları yüzeysel olarak ele almasını eleştirdi ve medeniyetleri multi-disciplanry bir şekilde incelenebilecek ayrı toplumsal entiteler olarak görmeyi tercih etti. Braudel'e göre Toynbee'nin meydan okuma ve cevap teorisi (challenge-response), farklı medeniyetlerin karşılaştığı çeşitli zorlukları hesaba katmakta işe yaramıyordu. Bütün toplumların bu kalıplar içerisinde medeniyete inkılap ettiklerini söylemek mümkün değildi. Örneğin, çölün ya da kutupların coğrafik “meydan okumaları” karşısında buralarda meskun olan toplumlar, altın veya doğal gazdan oluşan yer altı zenginliklerine rağmen medeniyete yol açacak “cevaplar” üretememişlerdi. Toynbee'nin çalışmaları aynı zamanda bu toplumların oluşum sürecini vazih bir biçimde ortaya koyamadığı gibi tarih öncesinin geniş alanlarını da ihmal ediyordu. Braudel'e göre, Toynbee medeniyetlerin sosyal ve ekonomik temellerine büyük ölçüde ilgisizdi. Bu sebeple, Toynbee medeniyetlerin kademeli evrimden ziyade mutasyon yoluyla ortaya çıktığını ileri sürmüştü. Braudel için yapılması gereken ilk şey, tarihi basitleştirmekti. Bundan sonraki şey, sosyologların ve iktisatçıların sözcüğü kullandığı anlamda kurallar, yasalar, uygunluklar yapmak, tabiri caizse bir dizi ilgili model inşa etmektir. İnsanlar gibi medeniyetlerin de tek ve kaçınılmaz bir kaderi vardı; medeniyetler doğarlar, gelişirler ve ölürlerdiler. (Rich, 2000, s. 346). Braudel, izleyen çalışmalarında, çağdaş Batı medeniyetinin endüstriyel boyutlarına ve onun alışkanlık ve



zevklerine odaklandı. Braudel'e göre "medeniyetleri" salt "kültürlerden" ayıran şey, şehirlerin varlığıydı; çünkü nihayetinde bir medeniyetin büyümesine ve gelişmesine katkıda bulunan şey kentsel yaşamın bizatihi kendisiydi. Medeniyetler kırsal alanlarla kentler arasındaki mücadeleler ve gerilimler etrafında serpiliyordu. Bu gerilimler dünya ölçeğinde "üçüncü dünya" olarak isimlendirilen, Braudel'in "yabancı proleterya" demeyi tercih ettiği kültür havzalarına doğru genişliyordu. Batı dışı toplumların meydan okumaları Batı medeniyetin temellerini sarsıyordu. Bir dünya medeniyetinin global ölçekte oluşup oluşmayacağını, medeniyetler arası eşitsizliklerin seyri belirleyecekti (Rich, 2000, s. 347).

Braudel, 16. yüzyılda gelişen nevezuhur bir Akdeniz medeniyetinin sosyal, ekonomik, coğrafi ve politik özelliklerini panoramik bir ölçekte inceledi. Medeniyetlerin hem kapsayıcı hem de dışlayıcı yönlerine işaret etti. Medeniyet bir kavram olarak yine yazarının perspektifine göre şekil almıştı. Tekrar belirli bir tarihsel anda belirli bir ihtiyaca cevap vermeyi amaçlayan bir tür "dispositife" dönüşmüştü. İkinci Cihan Harbi sırasında 16. yüzyıldaki Akdeniz'e, onun dünya ekonomisinin merkezi olduğu döneme odaklanan bir dünya tarihi yazdı. Braudel'in tarihi, 16. Yüzyılda dünya ekonomisinin merkezi Atlantik'e kaydığı anda Akdeniz bölgesinin coğrafi ve iktisadi bütünlüğüne ışık tutuyordu. Braudel ise kendi tarih yazımında siyasi bir çabanın peşindeydi. Harbin birbirine düşürdüğü Avrupa'yı yükselmekte olan Atlantik gücü karşısında birleşmeye çağırıyordu (İslamoğlu, 2022). Toynbee'nin Helenizm ve Hıristiyanlık çerçevesindeki mülahazalarının Batı medeniyetinin karakteristik özünü açıklamaya yetmediğini ileri sürdü. Braudel; etnograf Marcel Mauss'un çalışmalarından etkilendiğini söyleyerek medeniyetlerin dinamik kapasitesilerine ve kendilerini yeni biçimlere dönüştürebilme yetilerine olan inancını Mauss'a borçlu olduğunu itiraf etti. Ayrıca Braudel, medeniyetlerin büyük ekonomik ve sosyal istihalelere rağmen yaşamlarını sürdürebilme becerilerine de hayranlık duyuyordu. Böylece, profesyonel tarihçilerin çözmesi gereken görev olan uygarlık tarihinin doğasına içkin tamamlayıcı bir değişim ve süreklilikler sürecini gözlemledi (Rich, 2000, s. 346). Literatüre hakim olan tevatür, bir tür "Whiggish tarihçiliği" etrafında gelişen, Batı'nın ya da daha özel olarak Avrupa uygarlığının zaferini; özgürlük, devrim ve karşı-devrim ilkelerine dayanarak açıklama biçimiydi. Bu, Braudel'in anlatmak istediği hikayenin de ana eksenini oluşturmaktaydı. Bu nedenle, Avrupalı olmayan medeniyetlerin yükseliş ve düşüşlerine eğilmesine rağmen Braudel, Toynbee gibi, temelde Avrupa merkezli bir dünya tarihi görüşünden sarfı nazar edebilmiş değildi ( Rich, 2000, s. 348).

Samuel Huntington (2021) Medeniyetler Çatışması ve Düzeninin Yeniden Kurulması eserinde soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte devletler arasındaki çatışma ya da ittifaklara sebep olan şeyin siyasi ideolojiler değil kimlikler ve kültürler olduğunu ortaya attı. Böylece bütün dünya, medeniyet havzalarına göre kategorize edilmeliydi. Medeniyet, en geniş kültürel varlığı ifade ediyordu. Toplumların kendilerini diğerlerinden ayırmak için ihtiyaç duydukları en yüksek aidiyet modunu ve kültürel kimliği temsil ediyordu. Medeniyet; hem dil, din, tarih, gelenekler, kurumlar gibi nesnel, hem de bir toplumun kendi benlik tanımına dayanak oluşturan öznel yapıları ifade ediyordu. Huntington hali hazırda yedi ya da sekiz medeniyetin varlığından söz etse de, sadece Çin, Japon, Hindu, Müslüman ve Batı medeniyetlerini kayda değer buluyordu. Örneğin Braudel'in aksine Afrika'yı müstakil bir medeniyet olarak görmüyor diğer medeniyetlere eklemliyordu. Latin Amerika uygarlığını ise bazen Batı medeniyetinin geri kalmış formu olarak bazen de onu tehdit eden bir varlık olarak görüyordu. En büyük tehdit ise gerileyen Batıya karşı yükselişte olan Müslüman ve Çin uygarlıklarından gelecekti. Huntington'a göre, Batının kendi kültürel üstünlüğünü sürdürme çabası ile bunu sürdürebilme yeteneği arasındaki uyumsuzluk

dikkat çekiciydi. Batı dışı medeniyetler öz güven kazandıkça ve güçlerini artırdıkça Batı kültürü çekiciliğini yitiriyordu. Batı dışı medeniyetler içinde azınlıkların Batı değerlerini savunması söz konusu olsa da, hakim eğilim Batı değerlerine karşı şüphecilikten yanadır. Batının evrensel olduğunu iddia ettiği değerler Batı dışı medeniyetler için Batılı emperyalist değerler anlamı taşıyordu.

Uygarlık kavramı yine teorisyenin bakış açısına göre şekillenmiş, Batı'nın tarihsel ihtiyaçlarına cevap vermeye yönelmişti. Braudel; Atlantik'e karşı Akdeniz'i karşı bir hat olarak uygarlık formunda kurgularken (İslamoğlu, 2022); Huntington; ABD'deki demokratların bakış açısını yansıttırcasına Batı Avrupa ile Amerika'yı dünyanın geri kalan kısmına karşı birleşik bir cephe şeklinde kurguluyordu. Kelimenin (word) sınırlarını aşan bir kavram (concept) olarak tebellür eden uygarlık (civilisation), tarihsel bir anda acil ihtiyaçlara cevap verecek şekilde "dispositif" bir mahiyet arz etmekteydi.

Bütün bu açıklamalardan sonra, uygarlık kavramının dinamik ve esnek bir konsept olduğu söylenebilir. Uygarlık konsepti, modern Batı uygarlığının kendi biricikliğini, "üstünlüğünü" ve Batı-dışı toplumlardan farkını göstermek için başvurduğu enstrümanlardan biri olarak okunabilir. Uygarlık kavramı etrafında şekillenen bu üstünlük iddiası ilerlilik, rasyonalite gibi değerlerle de sentezlenerek geliştiriliyordu. Batının kavram düzeyinde ortaya attığı bu tartışmanın bir karşı cevap üretmesi kaçınılmazdı. Batı-dışı toplumlarda ve İslam dünyasının merkezini oluşturan Osmanlı entelijansiyasında da uygarlık kavramına ilişkin teorik-felsefik soruşturmlar baş gösterdi.

#### **4. Kavramın Osmanlı-Türkiye Aydın Gündemine Girişi**

Medeniyet fikri önce Fransa'da doğsa da çok geçmeden ülke sınırlarını aşarak Avrupa'ya yayılan bir cereyana dönüştü. Kavram Fransız-İngiliz emperyal vizyonunu karşılayacak bir çerçevede şekillenirken Osmanlı aydınlarının da kayıtsız kalamayacakları bir cazibeye kavuştu (Diker, 2015: 61). 19. Yüzyıl Osmanlı-Türk aydınının en fazla ilgilendiği kavramlardan bir haline geldi. Kavramın, Osmanlı'nın dağılmasını önleyecek, ona yeni bir atılım sağlayacak enerjiyi içeren bir muhtevaya sahip olduğu sanılıyordu. Medenileşerek ülke "zelil halinden" kurtulacak ve tekrar ayağa kalkacaktı. Ümit edilen şey buydu (Baykara, 2007: 75).

Yeni bir medeniyet şuuru için incelenecek, ayıklanacak ve hesaplaşılacak model modern Batı uygarlığıydı. O yıllarda, Fransa ve İngiltere medeniyetin timsali gibi görülüyor; maddi ve teknik ilerlemelerin onları yenilmez hale getirdiği düşünülüyordu. Medeniyet demek muasır güçlerin ulaştıkları yüksek seviye anlamına geliyordu. Avrupa'nın doğusu da buna ayak uydurmaya çalışıyordu. Müslüman Osmanlı'nın bundan yüz çevirmesi şartlar mucibince pek de mümkün görünmüyordu. Mustafa Reşid Paşa gibiler bu özleme cevap vermek adına, Osmanlı'yı tekrar kudretli yıllarına döndürecek "bir sihirli reçete" arayışı içindeydiler. Her ne kadar Osmanlı devlet ricali içinde Mustafa Reşid Paşa medeniyetin İngiliz; Ali Fuat Paşalar ise Fransız versiyonunu benimseseler de sonuç itibarıyla Batı Avrupa bir uygarlık adresi olarak model alınması söz konusuydu (Baykara, 2007: 76). Muhakkak olan bir şey vardı ki, medeniyet, şu veya bu şekilde, Avrupa ve/veya Batı demekti (Baykara, 2007: 91).

Kavramın Osmanlı Müslüman aydınının nazarını celp etmesi belirli tarihsel olaylarla çakışıyordu. Osmanlı-Türk toplumunun 1828-29 Yunan savaşı ile bu kavramı duyar hale gelmesi bu bakımdan tesadüf değildi. Avrupa; Osmanlı-Yunan askeri savaşını uluslararası kamuoyuna "medenilerle-barbarlar arasındaki savaş" şeklinde lanse eder olmuştu. Uygarlık ideolojik-politik

bir silaha dönüşüyordu. Avrupa, Yunan bağımsızlığını “uygarlık” adına girilmiş kahramanca bir mücadele olarak selamlarken, İmparatorluğun mukavemetini barbarlıkla eş tutuyordu. Akabinde, Fransa'nın Cezayir'i işgali ve hemen sonrasındaki Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı civilisation nosyonunu Osmanlı siyasetçilerinin kafasında iyice belirgin hale getirmişti (Baykara, 2007: 88-89). Batı karşısında kaybedilen her mevzi yeni bir soruyu beraberinde getiriyordu. Ve her kayıp “eksiklik duygusunu” tahkim ediyordu. Batı'ya üstünlüğünü veren sihirli formül “civilisation” olarak ifade ettikleri kurumsal zihinsel yapı mıydı? Bir çıkış ya da necat (kurtuluş) arayışı civilisation'a zorunlu müracaat ile sonuçlandı.

İmparatorluk açısından belki de en trajik olanı, Kavalalı Mehmed Paşa'nın isyanıydı. Paşa, Osmanlı ordusunu birkaç defa mağlup ederek Kütahya sınırına dek dayanmıştı. Bu durum, Osmanlı Devlet ricali için olduğu kadar dünya devletleri için de dikkat çeken bir hadiseydi. Müesses nizam açısından mesele Boğazların, yani payitahtın, kontrolünün kimde olacağı ile ilgiliydi. Osmanlı devleti Mısır'a karşı Avrupa devletlerinin yardımına muhtaç hale gelmişti. Tabiri caizse denize düşen yılanı sarılmıştı. Dış destek bulabilme adına devamlı elçiler gönderiliyordu. Bu elçilerin başında gelen Mustafa Reşid Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği yazılarda Fransızca bir kelime dikkat çekiyordu. Paşa Osmanlı aydını için yeni olan bu kelimeyi, henüz Türkçe karşılığı olmadığından okunuşuyla yazmıştı: sivilizasyon (Baykara, 2007: 69).

Kavram Paşa tarafında “terbiye-yi nas ve icra-yı nizamât” anlamında kullanılmıştı (Meriç, 2020: 83). “Nezaket ve düzeni hâkim kılma çabası manasını işaret eden bir tanımdı”. Görünüşte yeni bir kelime bulma çabası olarak ele alınabilecek bu durum, esasen Türkiye'nin batılılaşma tarihi açısından önemli bir merhaleyi temsil ediyordu. “Batılılaşmaya ilişkin düşünce ve girişimlere genel bir meşruiyet sağlamak” amaçlanıyordu. Sivilisation kullanışlı bir araç olabilirdi (Vatandaş, 2023: 71). Dikkat çekici olan husus şuydu ki; sivilizasyon sonradan kendisine yüklenecek olan “teknik-ilmi-sinai” anlamları henüz içermiyordu. Konseptteki anlam kayması 19. Yüzyılın devamında gelişen siyasi olayların neticesiydi (Baykara, 2007: 73). Denildiği gibi kelimedenden (word) kavrama (konsept) geçiş acil ihtiyaçlara müteallikti. Medeniyetin teknik özellikleri ne kadar sonra içerdiğini tespit etmek kolay olmasa da 1890'lardan sonra teknik, ilmi ve sinai anlamları ihtiva eden bir boyut kazandığı görülüyordu. Uygarlık ise 1940'larda teklif edilmişti (Baykara, 2007: 54). Kavram tarihsel ihtiyaçlara cevap verecek biçimde elastikiyet kazanmıştı. Medeniyet; yenilenme mecburiyeti karşısında başvurulmuş zaruri bir istikametti.

Civilisation, Batı toplumunun 18. Yüzyılın sonlarına doğru ulaştığı maddi ve kültürel seviyeyi imliyordu. Batı Avrupa, özellikle Fransa, bir yandan Hıristiyanlık, diğer yandan Grek-Roma mirasının teknik olanaklarla kaynaşmış şeklini civilisation olarak tanımlamıştı. Yıkılış vetiresini idrak eden Osmanlı ise Avrupa'nın bu ihtişamlı yükselişini kendi aleyhine olmak üzere özellikle 1830'larda iyiden iyiye hissetmeye başlamıştı. Kavram 1834'te sivilizasyon olarak dilimize girse de; çok geçmeden yerini medeniyet konseptine bıraktı (Baykara, 2007: 79). Bu kısa süreli gidişatı değiştiren Sadık Rifat Paşa, medeniyet kelimesini civilisation'un birebir karşılığı olarak kullanarak batılılaşma sürecinde önemli bir aşamaya damga vurdu (Vatandaş, 2023: 75). Yeni kavram bilhassa Tanzimat sonrası yenileşme hareketlerinin tamamlayıcı parçası gibiydi. Yenileşme hareketinin mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın Şinasi tarafından “medeniyet resulü” diye taltif ve tazim edilmesi bu açıdan tesadüf olmasa gerekti (Baykara, 2007: 79).

Mustafa Reşid Paşa'nın doğrudan Fransızca telaffuzu ile kullandığı “sivilizasyon” kelimesine nasıl bir tercüme verileceği henüz netleşmemişken “temeddün” kelimesi bir ara kullanılsa da medeniyet karşısında tutunamamıştı (Baykara, 53). Aslında civilisation'u karşılayacak en uygun

kelime belki de “hazariyet” idi. İbni Haldun dağarcığına ait bu kavram umran’ın iki yaşam tarzından birini ifade etmekteydi. Ancak ilginç bir gelişme yaşanmıştı; Padişah İkinci Mahmud hazariyet kelimesine sıcak bakmıyordu. Bunun entelektüel bir tercih olmadığı belliydi. Bir devlet şuuru söz konusuydu. “Sadelik” ile “iktifa eden” kendi halinde sıradan insanların “hazariyetin” etkisiyle ihtişam ve süse kapılabileceklerini ön görmekteydi. Bu tam da İbn-i Haldun’un bu mefhuma yüklediği anlama tekabül etmekteydi. Civilisation’a en uygun tercüme olan “hazariyet” İbni Halduncu tedaileri sebebiyle, yani ihtiyaçtan fazlasını imleyen, israf ve ihtişamı çağrıştıran muhtevasıyla (Uludağ, 2014) sansüre uğramıştı. Bir tek Şemseddin Sami civilisation’a bir tercüme verme gayretiyle hazariyeti medeniyet ve temeddünle birlikte kullanıyordu (Baykara, 2007: 53).

Civilisation’dan medeniyete doğru giden kavramsal serencam, 19. Yüzyılın son çeyreğinde yeni bir isimlendirmenin doğuşuna şahitlik edecekti. Daha önce görülmeyen bir şeydi bu: “İslam medeniyeti” kavramı da nihayet tedavüle girivermişti. İslam ve medeniyet kelimelerini bir araya getiren kişi 1879 yılında Medeniyet-i İslamiye serlevhalı kitabıyla Şemseddin Sami oldu. Bu terkip, medeniyet kavramının Müslüman aydınlar nezdinde olumlu çağrışımları olduğunu gösteriyordu. Tarihsel olarak, medeniyet sadece Avrupalılara münhasır bir şey değildi. Bir Çin, Hint medeniyeti olduğu gibi bir İslam medeniyeti de tarihsel bir vakıydı (Vatandaş, 2023: 135). İslam medeniyeti fikri İslamcılar arasında çabucak teveccüh gördü. Batı uygarlığına karşı İslam medeniyeti fikri revaç kazanmıştı. Bu noktadan sonra üzerine düşünülecek şey “siyasi bir rejim” ya da “dini bir yapıdan” ziyade bir “İslam medeniyetinin” imkanları üzerineydi (Sunar, 2021: 32). Ancak bir sorun vardı; hem Avrupalı hem de Osmanlı aydınları “İslam medeniyeti” kavramını kullanırken süregelen bir olgudan bahsetmiyorlardı. Söz konusu edilen şey; yıkılmış, son bulmuş bir medeniyetti (Vatandaş, 2023: 140-141). “Yıkılmış”, “bitmiş”, “tarih olmuş” bir şey üzerine konuşmanın, düşünmenin ne anlamı vardı? İslamcılar ile diğerlerini ayıran şey işbu medeniyetin Avrupa medeniyeti karşısında hala yaşama şansı olup olmadığı hususundaydı. Cellalettin Vatandaş’ın tabiriyle söyleyecek olursak “Mutlak Batılılaşma taraftarları ile kısmi Batılılaşma taraftarları” karşı karşıyaydı.

Ahmet Ağaoğlu (2013) “Üç Medeniyet” eserinde Batı, İslam ve Buda uygarlıklarını ele alıyordu. Ona göre, İslam ve Buda uygarlıkları barutunu tüketmiş; uygarlığın Batıda vücut bulan yeni maddi ve kültürel seviyesi karşısında demode olmuşlardı. Tabiri caizse, Batı uygarlığı geleneksel-kadim bütün medeniyetlerin defterini dürmüştü. Ülkenin; hali hazırda sahip olduğu zihniyet, gelenek ve kurumları ile çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması mümkün değildi. Batı uygarlığı maddi ve manevi bütün veçheleri ile galipti; ve galip olanın yegane taklit mercii olması eşyanın hakikati mucibinceydi. İslam medeniyeti köhnemiş kurumları ve tarihin akışına ayak uyduramayan tortulaşmış zihniyetiyle, yani bütün yan ve yönleriyle, “ilerlemenin” önünde ayak bağıydı. Yaşayan tek ve gerçek uygarlık Batı uygarlığı olduğuna göre vakit kaybetmeden bu uygarlık dairesine girilmeliydi. Benzer yaklaşımı Abdullah Cevdet de sürdürüyordu. “Avrupa uygarlığını” olduğu gibi iktibas etmenin, mevcut olumsuz gidişattan kurtulmanın tek yolu olduğunu savunuyordu. Avrupa uygarlığı maddi ve kültürel yönleriyle bir bütündü. Cevdet’e göre, kısmi batılılaşmanın sadra şifa bir tarafı yoktu (Vatandaş, 2023: 96); Avrupa uygarlığı “gülüyle dikenle isticnas” edilmeliydi (Vatandaş, 2023: 166).

İslamcılar ise Batı uygarlığına karşı seçici bir yaklaşımı benimsiyor, Celalettin Vatandaş’ın (2023) tabiriyle “kısmi Batılılaşmayı” savunuyorlardı. Bir İslam medeniyeti vardı ve küllerinden doğmaması için hiçbir sebep yoktu. Bunun için yeni bir atılıma ihtiyaç vardı. Eksik olan neydi?

İslamcılar kendi inançlarından ve manevi niteliklerinden şüphe duymadıkları için Batı uygarlığından iktibas edilecek şeyler konusunda dikkatliydi. İslamcılar medeniyete bir çerçeve kavram olarak olumlu anlamlar atfediyor, bununla daha ziyade İslam medeniyetini kastediyorlardı (Doğan, 2021: 216). Kendi tarihsel tecrübelerini isimlendirme ihtiyacı içine girdiklerinde ve kendi mazilerini istikballerine ışık tutacak bir imkan olarak gördüklerinden medeniyet kavramına sarılmışlardı. Batı'dan farklarını temayüz ettirme, kendi kültürel farklılıklarını açığa çıkarma ihtiyacı İslam medeniyeti nosyonunu Batı uygarlığı kavramı karşısında seçenek haline getirmişti (Arslan, 2017: 275). İslam medeniyetinin Batı uygarlığını yakalayıp geçmesini arzuluyorlardı. O halde Batı uygarlığına asıl üstünlüğünü veren şey neydi sorusu anlam kazanıyordu.

19. yüzyılın sonlarına doğru medeniyet teknik ve ilmi anlamlar atfedilen bir kavrama dönüştü (Baykara, 2007: 54). Batı'ya üstünlüğünü kazandıran şeyin askeri; askeri üstünlüğün ise bilim-teknik kaynaklı olduğunu gözlemleyen Müslüman aydınlar, evvela ve bilhassa teknolojik-maddi üstünlüğün nasıl elde edilebileceği ile ilgili hal çareleri aramışlardı. Batının silahıyla silahlanmak, Müminin yitik malı olan hikmeti araması, “i’dad-ı kuvvet” ayeti gibi İslami ilke ve düsturlar ışığında hareket eden Müslüman aydınlar Batı'dan alınacak maddi ve hukuki kazanımları İslami bir bünyeye aşlamak istemişlerdi. Batının maddi gücü ile İslam ahlakını terkip etmeyi amaçlayan bu görüş bütün İslam toplumlarındaki İslamcılık hareketlerine rengini veren “mekanik-eklektik” bir yaklaşımdı. Müslüman aydınlar evvela Batı'ya üstünlüğünü veren şeyi anlamaya çalışmışlardı (Gencer, 2012).

Batı medeniyetinin üniter kavramlarına karşı “Müslüman direnişinin siyasi teorisi olarak” medeniyet kavramını öne süren Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh gibi Müslüman aydınlar, İslam ümmetinin farklı ulus devletler altında yaşayabileceklerini ön görerek onları ulusal farklılıklarına rağmen bir arada tutabilecek bağa odaklanmışlardı (Sunar, 2021: 30). Bu bağlamda, medeniyet; ümmet birliğinin yeni muhtemel zemini olarak anlam kazanmıştı (Aydın, 2021: 182). Aynı zamanda, Batı karşısında İslam dünyasına onurlu bir yer edindirme amacına matuf olarak “Batının silahıyla silahlanmak” formülünü stratejik bir tercihe dönüştürmüşlerdi. Ancak Müslüman aydınlar Batının maddi kazanımlarına ve hukuka dayalı sosyal-siyasal nizamına hayranlık duyarlarken, aynı zamanda onun bir “küfür diyarı” olduğunu da unutmuyorlardı. Batı hem “kan döken bir emperyal canavar” hem “medeniyetin hukuk düzeninin yeni adresi” konumundaydı. 19. Yüzyılda hemen hemen bütün Müslüman aydınlar, atıf yaptıkları “i’dad-ı kuvvet” ayetini düşmanla aynı silahları kullanarak savaşmak şeklinde anlamlandırıyorlardı (Gencer, 2012b: 21-22). Çünkü medeniyet inşası da cihat gibi bir tür “direniş formuydu” (Aydın, 2021: 175). Medeniyet ufkuna sahip olmak, Batı'ya karşı mukavemette “bir siper edinmek” (Dibashi, 2001). Medeniyet Batı sömürgeci söylemine karşı Müslümanların kullanabilecekleri bir tür karşıt-silah olarak işlevselleştirildi (Yeniğün, 2021: 233). Bununla birlikte; Müslüman aydınlar medeniyeti millileştirmek istiyorlardı. İslami bir muhteva medeniyet konseptinin içini dolduracaktı. Batı'dan nelerin alınması gerektiği muhasebe ediliyordu. Mazi “ayıklanarak” muhafaza edilmeli, yeni olan “seçilerek” kabullenmeliydi. Gökalp'in kültür medeniyet ayrımının ilk taslağı böylece şekillenmiş oluyordu (Meriç, 2020: 84).

İfade edildiği gibi, medeniyet bir tür “direniş formuydu”; direniş için düşmanın sahip olduğu temel silaha, yani bilim ve teknolojik üstünlüğe, sahip olmak icap ediyordu. Bu açıdan Batı teknolojisinin kültürel bağlamından kopararak tartışılması ve medeniyetin tekniğe irca edilmesi düşmana “acil bir cevap verme” telaşından kaynaklamıştı (Gencer, 2012b: 21-22). Çünkü,

tarihsel bağlam Batı'nın teknolojik ya da ilmi kaynaklarının dönüştürülmesi ya da eleştirilmesinden ziyade savunulmasını gerektiriyordu (Habti, 2021: 334). Zamanla, Batı'nın sahip olduğu ilmi ve teknolojik imkanlar Batı dışı toplumlara da yar olacaktı. Bu da uygarlık ve Batı uygarlığı olgularına yeni perspektifler kazandıracaktı. 21. Yüzyıl ise bambaşka bir konjonktüre sahne oluyor. Yeni nesil İslamcılarının karşısında yenilmez bir Batı yoktu; bilakis Asya ile birlikte Türkiye de yükseliyordu. Budurum Batı uygarlığı illüzyonuna son verebilmiş miydi? Müslüman aydınının muhayyilesinde Batı uygarlığı yeniden sigaya çekilecekti.

Gösterilmeye çalışıldığı üzere uygarlık fenomeni bir kelimedenden daha fazlasını imlediği için tek ve genelgeçer bir tanıma sahip değildir. Kosselck'in world-concept ayrımı bu açıdan işlevseldir. Uygarlık kavramı tarihsel süreçte Batı uygarlığının egemenlik sorununun bir parçası olarak yeniden icat edilmiştir. Anlam dinamik, esnek, kurgusal ve inşa edildir. İnşa edilen ve kurgulanan bir kavramın Batı-dışı ve İslam toplumlarında da bir karşılık bulması kaçınılmazdır. Osmanlı-Türkiye aydınının gündemine girişine ışık tutarak bu karşılığın hatları tespit edilmeye çalışılmıştır.

## **5. Sonuç**

Uygarlık kavramı (civilisation) da diğer pek çok kavram (concept) gibi inşai ve kurgusaldır; tarihsel süreçte kavramı araçsallaştıran güç odakları tarafından belirli "acil ihtiyaçlar" doğrultusunda seferber edilir. Bu açıdan uygarlık kavramı Doğu-Batı ilişkilerinin güç sarkacındaki salınımlara göre açılar kazanır. Batı, kendi üstünlüğünü tahkim ederken sosyal bilimlerini de seferber ederek kavramları kurgular. Uygarlık kavramı ilerleme, demokrasi gibi kavramlarla iç içe geçerek Batılı çağrışımlarla yüklenir.

Osmanlı gibi Batı dışı toplumlar açısından süreç başlangıcı itibariyle tepkiseldir. Batı karşısında nefret-gıpta gerilimi duygusal ve fikirselsel bir dilemma yaratır. Batının üstünlüğünü anlama gayreti Osmanlı-Türkiye aydınını zorunlu olarak uygarlık kavramına yöneltir. Kendi dağarcığında bulunan Medinetül Fazıla, Umran, Darul İslam gibi kavramlar civilisation kavramının çağrışımları üzerinden yeni renkler kazanır. Tarihsel-kavramsal birikim artık civilisation'u hesaba katarak işlenir. Uygarlığın teknik ve bilime irca edilmesi ve manevi kültürel boyutun yerli-mahalli olanla eşleştirilerek muhafaza edilmesi bulunan pratik formüldür. Batının üstünlüğü maddi gelişiminde aranırken, İslam uygarlığı kavramı icat edilir. Uygarlığın gerçek anlamda İslam toplumlarında çiçeğe durduğu ileri sürülerek Batı uygarlığı eleştirilerine çerçeve kazandırılmış olur.

Doğu-Batı ilişkileri ve güç mücadelesi uygarlık kavramına farklı boyutlar kazandırmıştır. Batının küresel üstünlüğünde kavramın mana ve muhtevası daha fazla Batı tarafından belirlenirken, İslam toplumu olarak Osmanlı entelijansiyası kavramı kendi tarihsel tecrübesine mal etmek istemiştir.

Modern Batı uygarlığının irtifa kaybettiği günümüzde kavramın yüklendiği taze anlamları başlangıç dönemi ile kıyaslamak sonraki araştırmalar için faydalı olabilir.

## Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (2013). Üç medeniyet (3. Baskı). Doğu Kitabevi.
- Ahsan, A. (2002). On history, progress and civilisation. *American Journal of Islamic Social Science*, 19(2), 46-67.
- Arslan, A. (2017). Dünyaya Müslümanca bakmak (2. Baskı). Beyan Yayınları.
- Aydın, C. (2021). Medeniyetin ötesinde. İçinde L. Sunar (Ed) Müslüman dünyada medeniyet tartışmaları: Çağdaş düşüncede İslam ve modernite (173-205). alBaraka Yayınları.
- Baykara, T. (2007). Osmanlılarda medeniyet kavramı. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Benveniste, Emile. (1971). Civilization: a contribution to the history of the word. İçinde Mary Elizabeth Meek. (Ed), *Problems in General Linguistics*, (ss 289-296). Coral Gables, FL: University of Miami Press.
- Bodley, J. H. (2014). Victims of progress. Rowman & Littlefield.
- Bowden, B. (2009). The Empire of civilisation: the evolution of an imperial idea. The University of Chicago Press.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Bryman, A. (2012). Social research methods. Oxford University Press.
- Dabashi, H. (2001). For the last time: civilizations. *International Sociology*, 16(3), 361-368.
- Diker, A. (2015). Batı düşüncesinde stratejik perspektifler. İz Yayıncılık.
- Doğan, N. (2021). Türk düşüncesinde ilerleme ve medeniyet kavramlarının etkileşimi. İçinde L. Sunar (Ed) Müslüman dünyada medeniyet tartışmaları: çağdaş düşüncede İslam ve modernite (205-231). alBaraka Yayınları.
- Febvre, L. (1973). Civilization: evolution of a word and a group of ideas. İçinde P. Burke (Ed), K. Folca (Çev), *A New kind of history: from the writings of Febvre*, (ss 219-57). London: Routledge & Kegan Paul.
- Fiske, J. (1996). İletişim çalışmalarına giriş (Çev. S. İrvan). Pharmakon Kitap.
- Foucault, M. (2022). Tenin itirafları/ cinselliğin tarihi 4 (Çev. Murat Erşen). Ayrıntı Yayınları.
- Gencer, B. (2012b). Medeniyet savaşında teknoloji. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 7-26.
- Habti, D. (2021). Çağdaş Arap-İslam düşüncesinde İslam, gelenek ve moderniteyi tartışmak. İçinde L. Sunar (Ed) Müslüman dünyada medeniyet tartışmaları: çağdaş düşüncede İslam ve modernite (333-377). alBaraka Yayınları.
- Huntington, S.P. (2021). Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması (Çev. E. Berktaş). Panama Yayıncılık.
- İslamoğlu, H. (2022). Dünya tarihi ve siyaset. İletişim Yayınları.
- Jahn, B. (2005). Barbarian thoughts: imperialism in the philosophy of John Stuart Mill. *Review of International Studies*, 31(3), 599-618.
- Kosseleck, R. (2020). Kavramlar tarihi: politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatikliği üzerine araştırmalar (Çev. Atilla Dirim). İletişim.
- Levin, M. (2004). J. S. Mill on civilization and barbarism. London: Routledge.
- Mazlish, B. (2004). Civilization and its contents. Stanford University Press.
- Meriç, C. (2020). Umrandan uygarlığa (28. Baskı). İletişim Yayınları.
- Punch, K. F. (2016). Sosyal araştırmalara giriş: nicel ve nitel yaklaşımlar (4. Baskı). (Çev. D. Bayrak, H.B. Arslan ve Z. Akyüz). Siyasal Kitabevi.
- Rich, P. (2000). Civilisations in European and world history: A reappraisal of the ideas of Arnold Toynbee, Fernand Braudel and Marshall Hodgson. *The European Legacy*, 5(3), 341-352.
- Ristić, D., & Marinković, D. (2016). The disciplinary society and the birth of sociology: A Foucauldian perspective. *Druzboslovne Razprave*, 32(83), 29-43.
- Starobinski, J. (1993). The word civilisation. İçinde Arthur Goldhammer (Çev). *Blessings in disguise, or, the morality of evil*. (ss 1-36). Harvard University Press.
- Sunar, L. (2021). Medeniyet, İslam ve modernite üzerine tartışmalar. İçinde L. Sunar (Ed) Müslüman dünyada medeniyet tartışmaları: çağdaş düşüncede İslam ve modernite (15-45). Albaraka Yayınları.

Toynbee, A. J. (1948), A Study of history, vol. 1, London: Oxford University Press.

Vatandaş, C. (2023). Türkiye'nin sosyal tarihi: zihinsel savrulma. Pınar Yayınları.

Yenigün, H. İ. (2021). Çağdaş İslam siyasi düşüncesinde medeniyet düşüncesinin yükselişi ve düşüşü. İçinde L. Sunar (Ed) Müslüman dünyada medeniyet tartışmaları: Çağdaş düşüncede İslam ve modernite (231-267). alBaraka Yayınları.



## Extended Abstract

This study focuses on the construction process of the concept of civilization. The aim of the study is to show the process of transformation of a word into a concept through the notion of civilization. Attention is drawn to the way the concept of civilization was problematized at a certain moment in history in the context of the East-West balance of power and to what urgent needs it was mobilized. The reactions and criticisms of Ottoman-Turkish intellectuals to the way the concept was constructed in the West are included. It has been tried to show that the concept of civilization is constructive and fictional as a result of historical-social processes, rather than having a fixed and given meaning. While the Western Civilization constructed the concept as an element of its sovereignty, the Ottoman-Turkish intellectuals considered it more in terms of its material elements and aimed to turn it into a weapon against the West by combining it with their own spiritual superiority. Ultimately, what Islamist intellectuals arrived at is the concept of Islamic civilization.

The purpose of this study; The aim is not only to give the literal meaning of the concept, but also to draw attention to the mentality that makes it functional as an instrument in the East-West encounter.

While the study tries to cover a long process from the West's point of view, it focuses on the beginning period from the Ottoman-Turkish intellectual's point of view.

In this study, explanatory design was preferred among different research designs. Explanatory design was preferred because it "includes interpretation rather than description" (Punch, 2016, p. 16).

It is possible to use quantitative or qualitative methods when conducting a research. According to some researchers, the distinction is extremely simple: while numerical data is used in the quantitative method, numerical measurements are not the main data in the research in the qualitative method (Bryman, 2012). This study can be defined as a qualitative research in terms of research method. Document review method was preferred as the data collection method. Document review method can be defined as the collection, review, questioning and analysis of primary or secondary sources that constitute the data set of the research (Bowen, 2009, p. 27).

Both content analysis and process analysis were used as data analysis methods. Content analysis, which expresses "objective, verifiable and measurable explanation of the data" (Fiske, 1996: 176), was preferred to make descriptions, while process analysis was preferred to show how the facts transformed in the process.

It is possible to talk about a dozen concepts that gather the Western civilization basin on a common intellectual ground. The concept of civilization is one of these common concepts. (Benveniste 1971, p. 289). Just like The West, the concept of Civilization is historical. The semantic emergence of the concept coincides with a specific moment in history. In this respect, it carries the traces and effects of the geography in which it was born and developed. The concept of Civilization can be considered as one of the answers to Europe's self-redefinition needs and search for collective identity. It is important in this respect that the concept of civilization appeared about half a century before the concept of The West and subsequently became almost synonymous with this concept.

After all these explanations, it can be said that the concept of civilization is a dynamic and flexible concept. The concept of civilization can be read as one of the instruments used by modern Western civilization to demonstrate its uniqueness, "superiority" and difference from non-Western societies. This claim of superiority, shaped around the concept of civilization, was developed by synthesizing it with values such as progressivism and rationality. It was inevitable that this debate put forward by the West at the conceptual level would produce a counter-response. Theoretical-philosophical investigations regarding the concept of civilization arose in non-Western societies and in the Ottoman intelligentsia, which formed the center of the Islamic world.

Muslim intellectuals such as Cemaladdin Afgani and Muhammed Abduh, who put forward the concept of civilization "as the political theory of Muslim resistance" against the unitary concepts of Western civilization, predicted that the Islamic ummah could live under different nation states and focused on the bond that could keep them together despite their national differences (Sunar, 2021: 30). In this context, civilization; It gained meaning as the new possible basis for the unity of the ummah (Aydın, 2021: 182). At the same time, they turned the formula of "arming themselves with the weapons of the West" into a strategic choice, with the aim of giving the Islamic world an honorable place against the West. However, while Muslim intellectuals admired the material achievements and law-based social-political order of the West, they also did not forget that it was a "land of blasphemy". The West was both "an imperial monster shedding blood" and "the new address of the legal order of civilization". In the 19th century, almost all Muslim intellectuals interpreted the verse of "i'dad-ı might" that they referred to as fighting the enemy using the same weapons (Gencer, 2012b: 21-22). Because the construction of civilization was a kind of "form of resistance" like jihad (Aydın, 2021: 175). Having a civilizational horizon meant "getting a bulwark" against the West (Dibashi, 2001). Civilization was functionalized as a kind of counter-weapon that Muslims could use against the Western colonial discourse (Yenigün, 2021: 233). With this; Muslim intellectuals wanted to nationalize civilization. An Islamic content would fill the concept of civilization. What should be taken from the West was being considered. The past should be preserved by "sorting out", and the new should be accepted by "selecting". Thus, the first draft of Gökalp's distinction between culture and civilization was shaped (Meriç, 2020: 84).

As has been attempted to show, the phenomenon of civilization does not have a single and universal definition because it signifies more than just one word. Kosseleck's world-concept distinction is functional in this respect. The concept of civilization has been reinvented throughout history as part of the sovereignty problem of Western civilization. Meaning is dynamic, flexible, fictional and constructive. It is inevitable that a constructed and fictionalized concept will find a response in non-Western and Islamic societies. The lines of this response have been tried to be determined by shedding light on its entry into the agenda of the Ottoman-Turkish intellectuals. And what the constantly redefined concept of civilization means for the new generation of Islamists will be discussed in the relevant section. It does not seem possible to consider the concept of civilization without the West. Both those who use civilization synonymously with the West and those who see Western civilization as imperfect have tried to think of the concept of civilization and the West together.